

Anatomija političkih institucija u savremenom a posebno u socijalističkom društvu

Dr Jovan Đorđević

I

1. Proces institucionalizacije u suštini prati i izražava politiku. On je oblik političkog konstituisanja društva. To ujedno objašnjava što su političke institucije izazvale ne samo interes političke misli i političara, već i naroda i grupa koje su se borile za uspostavljanje, čuvanje, reorganizaciju, ukidanje ili rušenje odgovarajućih političkih institucija.

Osim toga značaj političkih institucija proizlazi iz njihove uloge odnosno iz činjenice što one izražavaju osnovne odnose i težnje i više ili manje autentično »odslikavaju« karakter političkog sistema, strukturu društva, uticaj ideologija i kulturno stanje pojedinih zemalja ili istorijskih epoha. U ovim okvirima institucije su najčešće oblik uspostavljanja i funkcionisanja vlasti ili, kako se to francuskom političkom terminologijom kaže »javne vlasti«. Složenost društva i javnih problema, stalna njihova nedovoljnost i nerazvijenost u materijalnom, kulturnom i time političkom pogledu, izazvali su i proširenje institucionalne strukture političkog društva. To proširenje obezbeđuju političke organizacije, a naročito partije ali i druge organizacije, kao što su naročito sindikati, udruženja građana, grupe za pritisak i sl.

Osim toga institucije su ono što sociolozi nazivaju »strukture«; a to su, u stvari, osnovni oblici »makrodruštva«, — makroorganizacije. Sa izvesnim izuzecima i prekidima, istorija makrodruštva je bila, kao što je već istakao Hegel¹⁾ na »isključivo političkom planu«. U toj politiziranoj istoriji osnovnu ulogu igraju makroorganizacije politike kao što su: država, vlast, parlament, vlada, partije, svojina i građanin kao politička »apstrakcija«. Pod ovakvim uticajima politička misao a skoro svi veliki politički sistemi posmatrali su političko društvo kroz makropolitiche organizacije i to čak kad su nastojavali da ga preurede i reformišu. Ideološki, i u svojim prvim fazama, velika francuska revolucija je prenela istorijska zbivanja sa političkog plana na društveni, tako da politički život, — čovek i građanin, i njegova slobodna udruženja — postaje deo jedne nove strukture koja je simbioza »makroorganizma« i »slobodnog života«. Međutim, već sa jakobincima a docnije sa Napoleonom, politički plan postaje primordijalan i u docnijoj francuskoj političkoj istoriji. Veliki filozofski ideološki sistemi XIX veka, Hegelov i Marksov, teže da uspostave jedinstvo društvenog i političkog plana kroz jedinstvo političke i dru-

1) Hegel, Werke, t. VII.

štvene ličnosti čoveka u procesu njegovog »vraćanja sebi«, pomirenja sa samim sobom.

Prema opštoj teoriji socijalistička revolucija je imala da znači početak istorije društva na »društvenom planu« i time jedan proces političke deinstitucionalizacije u obliku političke spontanosti i empirizma, ali samoorganizovane spontanosti. To je i smisao Marksove teze o pretvaranju političkog društva u »samoodređenje« naroda i čoveka, ili tehnički rečeno, prelazak iz institucionalne reprezentativne demokratije u neposrednu demokratiju, čiji će nosilac biti slobodni pokret radničke klase i slobodni čovek. Inspirisan ovim idejama, koje su delimično bile elaborirane pa čak i primenjene za vreme pariske komune 1871. godine, Lenjin je smatrao da je »sovjetska vlast« ili »sovjetska republika« jedan najzad nađeni oblik društvenog i neposrednog konstituisanja političkog društva koje se izjednačava sa autonomnim uspostavljanjem radnih masa kao hegemonu i subjekta istorije i celokupnog javnog ili društvenog odlučivanja. Iz određenih istorijskih uzroka i nasleđenih i nametnutih okolnosti (objektivnog i subjektivnog karaktera), u koje ovde ne možemo ulaziti, i sam Lenjin, dok je bio u životu, postepeno je prišao ne samo institucionalizaciji već i uvršćenju institucija nove vlasti, služeći se pri tome uglavnom tehničkim i institucionalnim arsenalom stare političke istorije. Staljinizam u ovom smislu znači potpuno izjednačavanje političke organizacije sa državom a ove sa makrostrukturama, kao što su centralni organi vlasti, a naročito izvršni organi, i partija, a naročito njen centralni rukovodeći sloj i aparat. Od tog vremena pa do danas, globalno uzevši, razvitak socijalizma se kreće skoro isključivo na političkom planu i okviruje se u odgovarajuće makropolitčke institucije. Ali nije samo to.

2. Politička istorija socijalističkih zemalja se odigravala i odigrava u jednom elementarnom i pojednostavljenom sistemu političkih institucija. Najpre, i sama formalna struktura vlasti izražena ustavima pokazuje ove tendencije. Staljinov Ustav od 1936. godine, koji je služio kao političko-organizacioni model u najvećem broju socijalističkih zemalja, je i elementaran i uprošćeniji od onog koji je funkcionisao pre njega i bio izražen u Ustavu RSFSR od 1918. godine i prvom Ustavu SSSR od 1924. godine. Ovaj model izražava ove principe: a) koncentracija političke vlasti formalno u predstavničkim telima a pretežno (iako ne i »stvarno«) u izvršnoj vlasti; b) centralizacija vlasti, materijalnih sredstava i svih važnijih odluka u organizacionom mehanizmu vlasti federacije; c) čisto politička klasična predstavnička, jakobinska koncepcija i struktura vlasti i upravljanja državom.

U samoj političkoj stvarnosti ili praksi ovaj proces simplifikacije i politizacije organizacione strukture vlasti i politike je još očigledniji pa u izvesnoj meri i drastičan. Aktivna vlast teži da postane i postaje ne samo jedinstvena već i jedna. Ona se usredsređuje u vladi kao nosiocu formalno izvršne vlasti, a u stvari, celokupnog procesa političke inicijative i odlučivanja. U zavisnosti od unutrašnjeg političkog i personalnog aranžmana, i sama centralizovana vlast je pod kontrolom rukovodećih centara političke partije, ukoliko se ona ne pojavljuje kao izvršilac partijske vlasti kao jedine direktivne, odlučujuće i svuda prisutne. Klasična formula ove organizacione simbioze između izvršne vlasti (vlade) i partijskog rukovodstva, koja je često jedna personalna unija ova dva centra odlučivanja, izražena je u poznatoj sovjetskoj formuli o »vladi i partiji« kao osnovnim rukovodnim organima države i društva.

Načelno, ova formula o ujedinjenoj »dvostrukoj vlasti« zasniva se na principu tzv. kolektivnog političkog upravljanja. Ovaj princip je istican kao kritika Staljinove personalne vlasti od strane Hruščova, ali i kao jedan od razloga njegovog skidanja sa vlasti jeste izražena želja i potreba da se stvarno sprovede kolektivno upravljanje. U suštini ovaj oblik »kolektivnog upravljanja« je samo jedna od varijacija koncentrisane političke vlasti, a ne njena demo-

kratizacija i institucionalizacija. Traži se da pojedina područja odluke budu raspoređena na nekoliko pojedinaca, ali ne na mnoge i ne »dole«. Neke od osnovnih političkih odluka se donose na sastancima ovih nosilaca centralne vlasti ili na osnovu izvesnog njihovog sporazuma. Ali to ne isključuje stvarnu personalizaciju vlasti; to pretpostavlja ako ne odlučujuću ulogu jednog od tih pojedinaca, ali sigurno njegovu »arbitražnu vlast«. Prema tome kolektivno rukovodstvo ovog tipa, iako načelno teži da spreči ili ograniči personalnu vlast i »kult ličnost« ni organizaciono ni politički niti može sprečiti oduzimanje vlasti pojedinaca na osnovu »kulta ličnosti« niti mu je idejno suprotno. To je pokazala istorija uspostavljanja Staljinove vlasti, koji je u početku isto tako primenjivao oblike kolektivnog upravljanja. Ovu promenu i ove opasnosti zapazili su još pre Oktobarske revolucije odnosno uspostavljanja ovakvog tipa političke vlasti pojedini oštroumni socijalistički i marksistički pisci. Između 1905. i 1910. Roza Lukseburg i Trocki su ponavljali da koncepcija centralizovane, monolitne i rukovodeće partije neizbežno dovodi do potpune deformacije diktature proletarijata: »umesto diktature proletarijata uspostavlja se diktatura partije, a umesto nje diktatura centralnog komiteta da bi konačno potpuna vlast pripala jednom diktatoru.«²⁾

Na osnovu ovih teorijskih i empiričkih razmatranja mogu se izvesti dva osnovna zaključka o položaju i karakteru političkih institucija u određenim fazama političkog razvitka većine socijalističkih zemalja. Posle relativno elementarne i difuzne, empiričko demokratske i revolucionarne vlasti, uspostavlja se koncentrisana i centralizovana vlast čije pokretne i aktivne snage predstavljaju više formalno izvršna vlast a više stvarno izvršna organizacija vladajuće političke partije. Formalno u ime države uglavnom nastupa izvršna vlast odnosno vlada koja, i pored ustavne predstavničke (i čak sovjetske) strukture vlasti, postaje stvarna i jedino uticajna vlast. Jaka i jedino aktivna izvršna vlast, koja parlament pretvara u »forum za glasanje i odobravanje«, što je još gore nego »kutija za brbljanje« kako je Lenjin često s pravom nazivao pojedine zapadne parlamente, jeste uvek indeks jake rukovodeće uloge jedne partije u političkom sistemu i to bez obzira na postojeći partijski monizam ili pluralizam.

Na drugom mestu, koncentracija vlasti u jednom aktivnom organu, bez obzira da li je on kolektiv malog broja pojedinaca, ili je oličen u jednom »vrhovnom šefu« predstavlja klasični fenomen arbitrerne i neograničene vlasti. To je fenomen fluidne, nedefinisane i nestabilne vlasti, koja u isto vreme strahuje od svakog i nema poverenja u svoju sopstvenu moć, i zato se javlja kao jedna vrsta »zvanične konspiracije« koja to svoje psihičko političko svojstvo prenosi na celo društvo, koje smatra kao jednu »veliku konspiraciju«. U tome je suština Staljinove »vizije« društva i politike. Ali, istovremeno, to je vlast bez sutrašnjice, koja ne priznaje i ne poznaje kontinuitet, i koja time svoju privremenu i nesigurnu sadašnjost teži da predstavi kao »večitost« i »definitivnost«. Otuda se ona neizbežno zasniva na raznim vrstama ideologizma; fetišizma i mistike, bez obzira da li to dobiva transcendentalan ili »tehnički (odnosno scientistički) vid« odnosno privid.

Svako protivrečno savremeno društvo, koje je još uvek političko i dominirano vlašću i politikom, ne može dugo da ostaje u ovakvoj istorijskoj situaciji i teži da uspostavi složeniju, decentralizovanu, stabilniju i složeniju organizaciju vlasti. To se odnosi i na socijalističko društvo. Otuda je svaki stvarniji pokušaj destaljinizacije podrazumevao i počeo da ostvaruje ne samo »kolektivno rukovodstvo« već i priznanje postojanja i uloge drugih institucija, osim partije i vlade, a naročito parlamenta, sudstva, lokalne samouprave i drugih više ili manje samostalnih i samoupravnih, društvenih, ekonomskih i kulturnih institucija.

2) R. Luxembourg, *The Russian Revolution*, N.Y., 1961; *The Esséniol Trotzky*, N.Y. 1964.

Sve ovo ujedno pokazuje da je problem institucionalizacije političke vlasti danas osnovni politički pa i istorijski problem socijalističke države i društva. On se ne sastoji samo u priznanju potrebe i značaja raznih i klasičnih političkih institucija, od parlamenta, vlade, sudstva i partijske organizacije, već i u pitanju karaktera i strukture, položaja i uloge, odnosa i društvenih funkcija ovih političkih institucija. Izvan svega toga, ističe se pitanje nalaženja političkog sistema, odnosno takve makrostrukture političkog društva koja bi ne samo imala svoje principe već i bila podređena tim principima, koji bi delovali kao poštovana i obezbeđena »pravila igre« obavezna za sve bez obzira da li su sva ta pravila utvrđena ustavnim dokumentima i zakonima.

II

1. Svaka vlast po samoj svojoj prirodi teži da bude aktivna ili u svakoj organizaciji vlasti postoji jedan ili više stvarno aktivnih centara, — ako pod aktivnom vlašću podrazumevamo onu koja ima i preduzima inicijative, vodi i ostvaruje akcije, nosi odlučivanje i sprovodi primenu donetih odluka. Ni jedna vlast do danas nije mogla biti aktivna u celini i u svim svojim delovima i zato ona teži da se »povuče u sebe«, suzi i centralizuje. U tom smislu svaka aktivna vlast je po strukturi oligarhijska.

U strukturi i mehanizmu savremene aktivne vlasti bez obzira na društvene i političke sisteme, dolaze do izražaja ovi principi:

a) koncentracija i monopolizacija prinude, materijalnih sredstava, manipulisanja i ideološkog izricanja;

b) visoki ili određeni stepen racionalizacije i birokratizacije u vebelovskom smislu reči;

c) osamostaljenje u odnosu na društvo i uz svest o postojanju posebnih interesa (korporacija, establishment) sve veća birokratizacija vlasti u marksovskom smislu reči;

d) formalno predstavljanje »opštih interesa« i jedna vrsta medijacije i zastupanja »širih interesa«, »zajednice«, »naroda« i »građana« i time pozicija posrednika, arbitra i administracije u hegelovskom (i danas degolovskom) značenju;

e) centralizacija u odlučivanju i sprovođenju, slepa potčinjenost nižih centara višim i najvišem, i time tradicionalni ali tehnički efikasniji birokratski hijerarhizam.

Ovo je »opšta slika«, »idealni model«. U posebnoj konkretnoj aktivnoj vlasti oni niti se izražavaju u istom stepenu i obliku, niti su svi uvek prisutni ili dovedeni u sklad.

Klasični i još uvek prisutni dopunski delovi odnosno sprovednici ovakve aktivne vlasti jesu birokratija, administracija i policija. Međutim, u tzv. organizovanim političkim sistemima koji se sve više zasnivaju na državnoj privredi, planiranju, presudnoj ulozi države u društvenim aktivnostima i političkim procesima, politička partija dobija posebno mesto i u »anatomiji« i u »fiziologiji« jake aktivne vlasti. Ne samo simbioza već i odgovarajuće organsko spajanje partijske organizacije i aktivne vlasti i to radi njene aktivizacije prati ove savremene promene i političke procese. Partizacija (a ne neizbežno i »partijnost«) političke vlasti je jedan od fenomena koji nije samo karakterističan za post-revolucionarne periode u socijalističkim zemljama već i za nove zemlje tzv. »trećeg sveta« i za niz starih država i samih političkih demokratija. Ovaj fenomen istovremeno deluje protiv objektivizacije i institucionalizacije (demokratizacije) vlasti i predstavlja novi element njenog širenja, pokretljivosti aktivizacije, ali i novi izvor manipulisanja masa, nezvesnosti i personalizacije najvišeg centra vlasti.

2. Problem tzv. personalizacije vlasti je danas u osnovi nova pojava koja prvenstveno odgovara ovoj novoj »anatomiji« odnosno strukturi i položaju tzv. aktivne vlasti. U istoriji odnosno sve do XIX veka, a u nekim zemljama i docnije, nailazimo na dva oblika »lične vlasti«.

Prvi je tradicionalni i on odgovara uglavnom onom obliku vlasti koji Maks Veber naziva karazmatička vlast odnosno vlast zasnovana na ličnoj poziciji i ličnoj »magiji« pojedinca, »prirodnog« ili odabranog šefa.

Drugi oblik je lična vlast koja se osamostaljuje prema društvu pod uticajem njegovih unutrašnjih odnosa i slabosti. Ona nastupa u dva klasična oblika: a) kad dve vladajuće klase ili tačnije stara i nova klasa nemaju dovoljno snage da preuzmu i drže vlast — to je klasični slučaj takozvanog apsolutizma, naročito apsolutnog monarha, b) kad je političko društvo atomizirano i nesposobno da formira vladajuću političku ekipu i da obezbedi »prisustvo« i funkcionisanje vlasti — klasični slučaj lične vladavine orleanškog neparlamentarnog tipa (što ne znači neizbežno i antiparlamentarnog).

Ova dva oblika lične vlasti su relativno poznata i više puta reprodukovana u raznim istorijskim epohama i društveno-političkim institucijama. Ona uglavnom čine i sadržinu teorije o političkoj vlasti i u skladu sa ovim konceptima se određuje stav ljudi i pokreta prema ovim političkim oblicima.

Međutim, problem personalizacije vlasti i personalne vlasti je složeniji i ima više aspekata i značenja nego što se to ističe u tradicionalnoj liberalnoj političkoj misli. Personalna vlast nije pod svim uslovima negativna. Ona naročito to nije kad predstavlja istorijsku nužnost, kad je društvo nesposobno da formuliše i vodi svoju politiku i kad se izvesne zajedničke i prihvaćene težnje mogu ostvariti pod uslovom da se obezbedi jedinstvo voćstva i autoritet šefa, a stvaraju se uslovi za njenu dalju institucionalizaciju i demokratizaciju (u nekim savremenim zemljama Afrike i Azije). Isto tako je izvesno da ličnu vlast ne treba mešati sa autoritetom i da su autoriteti neophodni u svakom političkom sistemu, a naročito autoriteti zasnovani na sposobnosti, znanju i kreativnim snagama pojedinaca; onih koji služe izvesnim prihvaćenim i velikim idejama svoje nacije i svoga doba, svoje klase i svoje pozitivne i neofanzivne ideologije. Ali i u ovim situacijama potencijalno svaki autoritet pretpostavlja moć ili se pretvara u moć, a između moći i vlasti a time i sile i nasilja ima jedna linija političke i psihološke uzajamnosti ako nema protivteža i druge moći pa i u samom čoveku. Najzad, svaka vlast, kao izraz politike a naročito podela funkcija na vladajuće i izvršne funkcije, neizbežno teži da se identifikuje sa ličnostima tako da je personalizacija vlasti u svojim raznim oblicima jedna vrsta i zakonitosti svake političke pa i druge vlasti.

Kad u političkoj teoriji govorimo o ličnoj vlasti mi uglavnom podrazumevamo određeni politički režim (ili »sistem«) u kome je vlast pojedinca osnovna institucija politike i ona je, u krajnjoj liniji, jača i presudnija od svih drugih institucija. Lična vlast je neustavna i neinstitucionalizirana, bez obzira što se može zasnivati na ustavu i što je prinuđena da održava određene nezavisne institucije vlasti (parlament, partije, lične slobode i sl.). Otuda suština lične vlasti nije toliko u apsolutizmu koliko je u arbitrnosti, neodgovornosti i subjektivizmu. U politici, a naročito u savremenoj, niko ne može imati apsolutnu vlast, i vlast po svojoj prirodi je ograničena kao svaka sila, osporavana kao svaka društvena institucija, i nedefinitivna kao svaka istorijska snaga.

3. Lična vlast ima i druge dve bitne karakteristike. Ona u suštini negira a u praksi bar ograničava i transformiše politiku u njenom originernom (demokratskom) značenju. Umesto da se zasniva na metodu traženja rešenja putem otkrivanja, borbe i usklađivanja različitih interesa, ona »ima«, obećava ili nameće gotova rešenja. Ona ne traži istinu već je »poseduje« i time

vezuje monopol političke vlasti i monopol znanja (čak i kad nema ideološki monopol koji potpuna savremena lična vlast bar načelno i ima). Za nju postoji samo jedna istina i to državna, birokratska.

U stvari, nema politike ako se ne polazi od odvajanja ova dva procesa i ako nema shvatanja i priznanja da se znanje mora tražiti i sticati i da tek takvo znanje može biti osnov vlasti. Nema politike bez priznanja alternativa, realnosti i nesavršenosti rešenja; bez prava na osporavanje uspostavljenog i odlučnog; bez primene principa evolucije, mutacije, promena i nezadovoljstva sa ostvarenim i nađenim. Lična vlast je zasnovana na ideološkom dogmatizmu i metafizici svoje vrste, jer ona ističe ne samo stalnost nego i »realnu« apsolutnost i nepromenljivost državnih rešenja, nepogrešivost pravaca kretanja koja se uglavnom shvata kao reprodukcija »slavne« prošlosti (»istorijske« ili »naučne«). Na taj način lična vlast je jedan režim vladanja sa empiričkim političkim elementima, ali nije ni politički režim a još manje politički sistem. Lična vlast pripada onoj kategoriji režima vladanja koju je engleski pisac Fortescuju još u XV veku nazvao »regalni režim« koji se razlikuje od »političkog režima« u tome što se prvi zasniva na principu svojine a drugi na ideji službe, kompromisa i institucije.³⁾

Druga njena karakteristika je u tome što ona nije samo prolazan već i prelazan politički režim. Ova prelaznost je dvostruka. Lična vladavina uglavnom deli ne samo trajanje već i sudbinu njenog nosioca koji je kao svaki čovek smrtnik koji nikad — a naročito u politici ne može da osigura svoje naslede. U suštini ova prolaznost proizilazi iz jedne druge osobine lične vlasti. Lična vlast je izraz društveno-političke krize i ona je istovremeno, »vlast — kriza«. Istorija svakog društva obuhvata krize i ne može bez njih da se razvija. Ali lična je vlast priznanje da društvo ne može na osnovu svojih sopstvenih snaga, tj. bez relativne kolektivne abdikacije, da nađe sopstveni politički izlaz i da reši tu krizu. Lična vlast predstavlja spolja uneto rešenje krize. To istovremeno je i čini kritičnom vlašću, odnosno »vlašću krize, jer ona, i kad ima izvesno opravdanje i opštiji konsensus«, to nije nikad potpuno ni izvesno, ali je izvesno da nije nikad trajno i trajnije.

Iz ove društveno-političke logike lične vlasti javlja se i određena psihologija, koju karakterišu kompleksi, odbrane, nepoverenja, sumnje i sumnjičenja, podele ljudi na verne i neverne; kao i određena ponašanja izražena u potiskivanju razuma na račun strasti, dostojanstva na račun sujete i izazivanje socijalnih šizofrenija i frenezija, kolektivnih i ličnih zebnji koje se smenjuju paradama i ceremonijalom, proslavama »veličine« i »pobede«.

Ovi konstitutivni elementi i u psihologiji lične vlasti čine da ona nikada nije stvarno prihvaćena i kada se formalno podnosi i čak pozdravlja, i kad se za nju glasa u pobedonosnim plebiscitima i referendumima. Konačno niko ne može da se za drugog rodi i umre i zato u krajnjoj liniji čovek ne može prihvatiti da ima lični i javni život, odnosno da ga ostvaruje preko drugog, a svaki takav drugi, i najviši je samo apstrakcija za čoveka i time uvek stalno prisutni oblik njegove dehumanizacije i obezličavanja. To se naročito odnosi na savremeno društvo u kome je javni život jedna od osnovnih sredina ostvarivanja ličnosti, njegovih vrednosti, interesa i prava.

III

1. Ljudi a naročito aktivne i misaone grupe su se uvek borile za ograničenje vlasti i za zamenu, odnosno obaranje političke samovolje; za uspostavljanje ograničene ili institucionalizovane vlasti. U tome leži stalnost demokratskih težnji ideala, njihova nezamenljiva politička vrednost i uloga. Svaka

³⁾ Fortescue, The Government of England, izd. 1926, London.

prava ljudska misao, što znači slobodna, kritička i neotuđena raznim ideologijama, sebičnim interesima i služenju drugom, traži objašnjenje lične vladavine i u tom objašnjenju i one elemente, odnosno snage koje se mogu sprečiti, ograničiti, osujetiti ili transformirati pa i oboriti. To je od posebnog interesa za savremenu naučnu i ljudsku misao. Savremeno ljudsko društvo, društvo nauke, tehnike, industrije i relativne kulture nosi u sebi ne samo stare opasnosti od lične vladavine, pošto je savremeno društvo protivrečno, nesavršeno i ispunjeno raznim nejednakostima, oskudicama, mržnjama i instiktima, uključujući želju za vlašću i moći, i pohlepnosti prema stvarima, statusu i izdvajanju od drugih. Ali i kao novo i promenljivo društvo, ono je i nova sredina iz koje se javljaju nove mogućnosti i oblici lične vladavine. Koliko je za savremenu političku misao neophodno da upozna i oceni stare oblike lične vladavine i time da otkrije njenu »anatomiju i fiziologiju«, tako je i za nju i političku nauku od bitnog značaja da, proučavajući i shvatajući savremeno društvo, otkriva korene i oblike savremene lične vladavine i nove mogućnosti da se ona reprodukuje. Ta reprodukcija može biti u daleko opasnijim i apsolutnijim formama od svih klasičnih autokratija koje su analizirali i osuđivali Lok, Volter, Aristotel, Monteskije, Ruso, Medison, Džeferson, Prudon i Marks.

U ispitivanju pojave »kulta ličnosti«, i uopšte savremenih diktatura, »samodržaca«, »obećanih ljudi«, samozvanih »vođa« naroda i klasa, potrebno je odmah zauzeti kritičan stav u pogledu na dva ideološka i moralna pravca od značaja za problem lične vlasti.

Prvi je kao i drugi proizvod apstraktnog racionalizma, iako su ideološki suprotni. Dok je prvi romantično optimistički drugi je romantično odnosno tradicionalno pesimističan i fatalistički. Prvi se zasniva na veri u apsolutnu moć industrijske revolucije, mašine, tehnike i scientizma. On je izraz ne samo u doktrini Sen-Simona i Maksa Vebera već i u raznim teorijama tehnokratske mitologije. Po svim tim shvatanjima industrijalizacija i tehnika stvorile jednu novu moć koja će pobediti politiku i političare i upravljanje društvenim poslovima preći će u ruke tehničara, naučnika, menadžera i sličnih upravljača »novog tipa« — kojima je zajedničko to što oni neće biti zainteresovani za vladanje ljudima već za upravljanje mašinama, ne za vlast već za efikasnost, administriranje i »služenje«. Buharin i neki drugi »levi komunisti« tvrdili su već prvih godina posle oktobarske revolucije da je takva era naišla, da će upravljanje stvarima zameniti vladanjem ljudima i da tehnika i nauka upravljanja čine zastarelim političku nauku, političku veštinu i celo javno i ustavno pravo.⁴⁾ Ne samo stvarna istorija ove zemlje već i svih drugih društvenih sistema i zemalja demantovala je ovu naivnu analizu koja gubi karakter ozbiljne vizije, jer nema elemenata naučnog projektovanja. Savremenost je istakla ne samo prisustvo već i jačanje pa i monstruozno uveličavanje vlasti (pa i lične), dominacije i manipulisanja i svega onoga što nosi politika u svom negativnom značenju. Suprotno očekivanju, politika i političke institucije postaju u sadašnjosti i za budućnost naroda u određenom smislu presudniji faktori od same ekonomije, tehnike i nauke. Ovi poslednji, načelno i ne mogu, a i opasno bi bilo, da se osamostale kao novi »hegemoni«; osim toga, oni stalno i sve dublje upadaju u mrežu i manipulacije vlasti i politike.

Nostalgija za »stvarnim i večitim«, naklonost tradicionalizmu, veličanju stabilnih i prirodnih društava, koja nikad nisu postojala, strah i zbunjenost pred novim pojavama, »industrijske civilizacije« i »pozitivne države« sa svim elementima dehumanizacije i alijenacije čoveka koje one obuhvataju, izazivali su niz teorija o takozvanom »masovnom društvu«. Ne samo Ortega De Gase⁵⁾ i niz katoličkih mislilaca⁶⁾ već i neorealisti⁷⁾ i svih boja neomarksi-

4) N. Boukharine, *Le Matérialisme Historique*, 1932, Pariz, ed. S. 3.

sti⁸⁾ dokazuju nam da je savremena epoha atomizirala društvo i time stvorila kako nove i vulgarne snage dominacije i alijenacije, tako i totalnu usamljenost, strah, zebnju i međusobno nepoverenje među ljudima, — da je skoro doba diktatora neizbežno i fatalno. Međutim, kao što nije bila fatalna era upravljanja stvarima posle socijalističke revolucije, tako ni posle industrijske i tehničke revolucije nisu fatalni fašizam, totalitarizam i razne druge »spasilačke i spasonosne« diktature i oblici lične vladavine. U svakom istorijskom determinizmu ima elemenata akcije i svesti, znanja i kulture, volje i sposobnosti aktivnih društvenih snaga, kao i ideala i trajne težnje čoveka za autonomijom a protiv usamljenosti, za društvo, a protiv otuđujućih mašina, za solidarnošću ali i za slobodan život i privatnost ličnosti.

2. Sve ove i slične teorije, obećanja i opomene ukazuju na izvesne strane i elemente savremenih društvenih i političkih procesa u kojima nisu isključene mogućnosti i opasnosti pojava težnji i institucija koje oličavaju ideologiju i praksu lične vladavine. Prema tome, osnovni problem savremene kritičke političke misli je da otkrije uslove pod kojima lične vladavine nastaju, kao i okolnosti i snage koje postoje ili se mogu pokrenuti u suprotnom pravcu, u pravcu prevazilaženja ne samo ličnih vladavina već i uslova za njihovu pojavu.

Maks Veber je verovao da birokratizacija privrede i države, kao izraz principa racionalnosti i institucije, koje su razvili Nemač O. Girke i Francuzi E. Dirkem i M. Oriju, predstavlja suprotnost ličnoj vladavini i izraz njene istorijske suvišnosti. Podela funkcija, hijerarhija, složenost odlučivanja i anonimnost birokratske organizacije unosili bi poredak umesto vlasti, administriranje umesto komandovanja i time bi otvarali eru društvenog služenja a ne ličnog komandovanja i lične mitologije. Društvena i politička praksa je demantovala ovu teoriju i to ne samo u tome što birokratija nije zamenila vlast već je u procesu savremene političke i državne birokratizacije dovela do novih osnova za jačanje vlasti i lične vlasti.

Nova »zakonitost« se može izreći u ovom pravcu; birokratija i birokratizacija rađaju iz sebe personalizaciju vlasti; »kult ličnosti« u svom racionalno političkom smislu nije ništa drugo nego organski spoj lične vladavine i birokratskog sistema, odnosno birokratizacije upravljanja i organizacije društva i društvenih odnosa. Birokratska lična vladavina je savremeni oblik režima lične vlasti. Tu je lična vlast jača, jer ima širi i organizovaniji oslonac; nezavisnija, jer je predstavnik jednog sloja; i apsolutnija, jer raspolaže poslušnom izvršnom mašinerijom. Ali ona je u krajnjoj instanci izraz društvene krize; krize rašćenja bilo stagnacije. Ona je privremena, nestabilna i nesigurna i ima sve druge opisane osobine »vlasti krize«.

Drugi savremeni oblik lične vladavine jeste tehnokratska lična vladavina. Birokratska i tehnokratska lična vladavina su dva oblika iste vrste i time imaju iste samo osnovne karakteristike. Birokratija prati sve faze industrijalizacije i ispostavljanja nove vlasti u procesu oštrog protivrečnosti, ekonomskih, političkih, kulturnih i drugih. Ona se javlja u periodu administrativne i »državne industrijalizacije«. Tehnokratija je oblik racionalnije birokratizacije privrede i politike, ali i početak oslobođenja od nje, od njenih prvobitnih oblika. Tehnokratija je društveno-politička snaga koja postaje vladajući sloj u razvijenoj fazi industrijalizacije, kad je ona u osnovi pobedila i time društvo ušlo u period ekonomskog rasta. Ovo je suština društveno-političkih procesa u nizu savremenih industrijskih društava, bez obzira na njihov društveni i politički režim.

5) Ortega de Gassct, Révolte des masses, Pariz, 1952.

6) G. Marce, Man agalnst, mass Society, Chicago, 1952.

7) Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism, N. Y. 1951.

8) Od Mannheim, Man and Society (1940) do neohumanista.

Ali, potencijalno i po svojoj suštini, tehnokratija i tehnokratizacija ekonomije i politike ne mogu se odvojiti od pojava lične vladavine, bez obzira da li je ona individualna ili kolektivna. Kao ni birokratija tako ni tehnokratija nije savladala politički problem ni političku vlast, već samo ih izražava na sopstveni način. Zajedničko je jednoj i drugoj da se društvene snage organizuju a ne oslobađaju i da je metod upravljanja apsolutistički i dogmatски a ne istraživački i ispitivački. Tehnokratija kao i birokratija, više nego druge snage dominacije, proklamuje da ona jedino nosi istinu, da poseduje znanje i da je u njoj prava moć koja proizilazi iz moći tehnike i nauke. Iz toga virtuelno a i u praksi nastaju »nužnosti«, pa čak i relativne neizbežnosti režima lične vladavine, pošto »mašina« ne može da misli stvarno i politički a traži popularnu atrakciju i mit.

Iz svega toga mogao bi se izvesti tentativni zaključak, da je jedan od osnovnih problema savremenog društva, naročito razvijenog industrijskog, traženje uslova i snaga za ograničenje i prevazilaženje lične vladavine. Više nego ikad ranije postoje uslovi, stvoreni monopolizacijom i tehnicizacijom odnosa, da snage dominacije osvoje veliku vlast i da vlast postane skoro neograničena snaga, dominacija građana, naroda i to prvenstveno lična, tj. apsolutna i neodgovorna vlast.

To je i jedan od osnovnih problema savremenog socijalističkog društva i on se shvata i rešava u pojedinim zemljama na različite načine pa čak i suprotne, kao što je unapred sigurno da niko nema recept za njihovo rešavanje i da je izbor različitih oblika institucionalizacije političkog društva i u socijalizmu i moguće i neizbežan.

IV

1. U Jugoslaviji je, posle oslobodilačkog rata a skoro donedavno — mada uz stalno slabljenje, organizacija vlasti imala oblike koji su karakteristični za postrevolucionarne političke sisteme, naročito u savremenoj epohi. Jaka vlast je bila usredsređena u izvršnim organima (vladi i centralnoj i lokalnoj upravi), a ova vlast je bila istovremeno izvršna snaga, u određenom smislu izvršni organ partije. U vrhu je postojala »personalna unija« između vlade i najviših partijskih foruma (Politbiroa i Centralnog komiteta), a u nižim zajednicama lokalne partijske organizacije su ne samo kontrolisale lokalnu vlast već i dirigovalе njom. Ovakav politički oblik vlasti pretio je da se pretvori u sistem i da uspostavi otuđujuću i privilegisanu vladajuću grupu. Ova politička opasnost je zapažena i u Sovjetskom Savezu, još odmah posle revolucije, ali Staljinova politika je težila, i relativno uspeła, da takvu situaciju pretvori u permanentnu opasnost — za slobodu i život ljudi. Ona je otkrivena u Jugoslaviji brže i jasnije delimično i usled toga što je ova zemlja stavljena od Staljina u situaciju da se bori za svoju nacionalnu nezavisnost i slobodan unutrašnji razvitak. Otpor protiv spoljnog hegemonizma zahtevao je i promenu unutrašnjeg hegemonizma, jer borba za slobodu ne može biti nikad jednostrana i ograničena na međunarodne odnose.

Pod uticajem ovih okolnosti već od 1949—1950. započinje u Jugoslaviji proces postepene promene ovakve »jake vlasti«. Prva i najblaža mera sastojala se u tzv. decentralizaciji pod kojom se podrazumevao proces smanjenja funkcija vlasti centralnih državnih organa, a naročito savezne vlade i prenošenje tih funkcija na federalne jedinice (republike), i na lokalne organe vlasti, koji istovremeno stiču izvesnu nezavisnost odnosno samoupravu. Time je »decentralizacija« ograničavala centralizam i političko administrativnu hijerarhiju ne samo u organizaciji i funkcionisanju vlasti već i u partijskom sistemu i drugim društvenim organizacijama.

Dok decentralizacija više dekoncentriše nego što menja karakter i mesto izvršne vlasti kao jake, »aktivne« vlasti, dotle je jedan drugi proces načelno imao za svrhu da započne i kvalitativne promene vlasti. Taj proces je jedna svojevrsna deetatizacija odnosno u deetatizaciji ima svoj prvi karakterističan oblik. Pored prenošenja funkcija vlasti sa viših na niže organe koji su i dalje državni odnosno istovrsni, već u početku ovog perioda obrazuju se izvesni poludržavni-poludruštveni organi, pod nazivom »saveti«, u koje ulaze predstavnici pojedinih samostalnih institucija i javnog života. Oni relativno zamenjuju državnu upravu u oblasti upravljanja tzv. društvenim službama. Ovaj prvi oblik deetatizacije je jedna vrsta horizontalne decentralizacije, jer se ranije državne funkcije prenose na »društveno-državne« organizme koji u mnogome ostaju pod kontrolom državnih organa.

Deetatizacija postepeno dobija i karakter početka promene klasične ili političke države. Osnovni instrument ovih promena predstavlja tzv. mutacija državne svojine na sredstva za proizvodnju u društvenu svojinu i uspostavljanja na toj novoj osnovi radničkih saveta i drugih organa radničkog samoupravljanja u privredi. U prvo vreme to je jedan oblik koparticipacije, jer su upravljanje u izvesnom smislu delili organi, koje su radnici birali i kontrolisali, direktor, koji je bio jedna vrsta opunomoćenika države, i sama država, pa čak i njena uprava.

Od 1950. kad je radničko samoupravljanje uspostavljeno samo u privrednim preduzećima pa do danas, osnovna karakteristika i jedna od osnovnih ne samo društvenih već i političkih snaga jugoslovenskog »sistema« jeste radničko odnosno danas sve više društveno samoupravljanje. U tom vremenu samoupravljanje postaje princip autonomnog položaja i sve autonomnijeg odlučivanja u svim osnovnim organizacijama rada. Iz privrede ono prelazi u sve društvene službe, tj. u institucije u oblasti prosvete, kulture, nauke, socijalne politike, stanovanja i uopšte u sve sfere u kojima postoji zajednički rad ljudi i društvena svojina sredstava za proizvodnju i rad. Samoupravljanje postaje osnova ujedinjavanja i udruživanja u privredi i u drugim oblastima rada (u obliku privrednih udruženja, komora, zajednica i sl.). Istovremeno sadržina samoupravljanja širi se pa i menja. U prvo vreme ono znači prvenstveno administrativno stvarima, docnije samostalnost u organizovanju rada i u određivanju proizvodnje kao i vrednosti (cene) proizvoda.

Prelazak jugoslovenskog društva u srednje razvijeno i sve više industrijsko društvo, podizanje kulture i svesti kao i brojne snage radničke klase, težnja da se podstiče zainteresovanost ljudi za svoj i zajednički rad i sve veća nužnost da se ističu vrednosti rada i proizvodnost rada, doveli su, naročito od 1956. godine, da radni kolektivi odlučuju kako u formiranju dohotka preduzeća, tako i u raspodeli dela tog dohotka na tzv. lične dohotke. Time najamni odnosi načelno ustupaju mesto kolektivnim i samoupravnim odnosima — radničkom upravljanju.

Društveno samoupravljanje je istorijski nova institucija koja u izvesnom smislu predstavlja i deinstitucionaliziranje društvenih odnosa, odnosno dominiranje osnovnih društvenih odnosa, naročito u upravljanju radom i u raspodeli društvenog dohotka, od strane samih proizvođača. Kao politička institucija ono znači istovremeno ostvarivanje poznatih ideja o »industrijskoj demokratiji« i »radničkoj kontroli«. Promena lične vladavine u upravljanju privredom i društvenim službama, u vidu vlasničko-monarhijskog ili direktorsko-birokratskog tipa, značilo je ne samo početak demokratizacije onih sfera u kojima se najduže ušančila autokratija i oligarhija, već i osnov za promenu makroinstitucija i »globalnog društva, i time za proces rekonstrukcije vlasti i procesa odlučivanja. Jedna nova, nazovimo je socijalistička, odnosno istovremeno politička ili socijalno-ekonomska, neposredna i samoupravna demokratija može i mogla je, u socijalističkom društvu posebno, da nastane samo

na ovoj osnovi tj. u promeni suštine osnovnih odnosa među ljudima, u procesu proizvodnje i raspodele društvenog proizvoda.

Prodiranje elemenata ove demokratizacije, koja nije još dobila svoje potpuno novo biće i »sistem« karakteriše period od donošenja drugog Ustava (tzv. Ustavnog zakona od 1953) do trećeg Ustava (Ustava SFRJ od 7. aprila 1963. godine).

Društveno samoupravljanje u preduzećima i ustanovama značilo je uspostavljanje ne samo jedne deatizovane samoupravne organizacije već i preuzimanje procesa političkog odlučivanja o samim procesima rada, raspodele društvenih proizvoda od strane proizvođača i njihovih organizacija rada. To je dovelo do radikalnog smanjenja ranijih državnih funkcija, naročito u odnosu na samoupravne organizacije, ali i uopšte. Planiranje prestaje da bude naredbodavno, naturalno i sveobuhvatno. Ono treba da se uspostavi kao projektovan i usmeravajući, tehnički i naučni instrument u kome politika zajednice treba da sve više vodi računa o interesima i aktivnostima proizvodnih aktivnih ćelija. Ovakvo planiranje koje treba da znači ne samo ograničenja etatizma i birokratizma, već i uslov za ekonomske i komunalne slobode, više je isticano, nego što je shvaćano i ostvareno u to vreme. Ali, ne samo u teoriji već donekle i u praksi, radnik, a zatim sve više i čovek, prestaje da bude potpuno zavisan od državne administracije i komande i nalazi uslov za svoju egzistenciju i slobodu u svojim proizvodnim i drugim radnim organizmima. Ostvarivanje ove ekonomske slobode, tražilo je (i parcijelno i omogućilo) razne oblike i instrumente neposredne demokratije, kao i kolektivnih i ličnih sloboda i prava ljudi. Naprednije grupe su toga bile svesne, a druge su bile i ostale skeptične ili se suprotstavljaju tim promenama (javno ili potajno).

Kao institucije koje izražavaju pretvaranje posredne u neposrednu demokratiju, sve se više ističu komuna i zborovi birača. Opština nije više samo premeta »vlast«, niti kreirana, već originarna i samoupravna vlast koju konstituše neposredno čovek i građanin kao oblik svog šireg i zajedničkog društvenog samoupravljanja u poslovima lokalne zajednice. Načelno njoj pripadaju svi poslovi vlasti i upravljanja, ukoliko Ustavom, zbog opštijeg značaja ili po logici stvari, nisu predati kao »pravo i dužnost«, srezu, a naročito republici i federaciji. Zborovi birača, kao forma za kontrolu rada poslanika postepeno dobijaju i pravo da, uz grupe građana, postavljaju i kandidate za izbor u sva predstavnička tela. Ovaj oblik (»primaries«) je od posebnog značaja za politički sistem u kome borba za demokratiju prvenstveno mora biti usmerena na ograničenje političkog monopola partije; posebno u fazi obrazovanja osnovnih organa vlasti i upravljanja. Građanska prava i slobode dobivaju sve više uslova za uživanje i sve više interes za ljude koji se više ne tretiraju kao članovi parađa, kolegija za manifestacije ili kao »opunomoćeni« birači već više ili manje »izabраниh« predstavnika. Čovek se uzdiže kao upravljač i time dobiva veće osećanje slobode i značaja rad i ljudske ličnosti.

Najzad, uvođenje veća proizvođača, kao doma skupštine predstavljao je relativno novi društveno-politički i ustavni aranžman, koji znatno zaseca u klasičnu političku strukturu društva i otvorio je vrata da se izađe iz čisto političke institucionalizacije vlasti koja omogućuje, pa donekle i traži, monopolizam i status samostalne, odnosno otuđene vlasti, samovoljne više nego aktivne, birokratizovane više nego lične vlasti.

2. U savremenoj etapi razvitka Jugoslavije političko uređenje zemlje je konstituisano, naročito u novom Ustavu od 1963. na osnovu ova tri relativno nova ili na novi način shvaćena politička principa: 1) društveno samoupravljanje — kao izraz aktivizacije i podruštvljenja narodnog suvereniteta vlasti; 2) federalizam — ne samo kao odnos ravnopravnih jugoslovenskih naroda u okviru zajedničke savezne države, već i kao oblik jedne društveno-političke zajednice koja se konstituše »od dole«, ujedinjavanjem i udruživanjem funk-

cionalne i teritorijalne samouprave (samoupravnih radnih organizacija i samoupravne komune); 3) ustavnost — kako u klasičnom demokratskom značenju, kao postojanje jednog objektivnog pravnog poretka koji je obavezan za sve, tako i u novom, kao skup uslova i snaga kojima se ograničava vlast i stvaraju novi samostalni centri odlučivanja koji treba da osujete ne samo »tiraniju manjine« već i »tiraniju većine«.

Ovakav društveno-politički sistem zahtevao je ne samo revitalizaciju parlamenta već i jedan novi oblik organizacije vlasti, od federacije do lokalnih zajednica. U logici sa ovakvim sistemom i radi sprečavanja otuđenja i monopolizacije vlasti, nužno su promenjeni kako položaj i uloga tako i sama struktura predstavničkih tela i skupština.

Polazeći od principa »skupštinske vladavine«, jugoslovenske skupštine su danas ne samo jedina zakonodavna tela već i osnovne političke institucije koje treba da donose sve političke i direktivne odluke. One istovremeno obrazuju i izvršnu vlast koja pri tome menja svoj karakter, ulogu i strukturu. Konceptija vlade kao nosioca izvršne i upravne vlasti i time osnovnog pokretačkog faktora politike je već više godina u Jugoslaviji napuštena; u novom političkom sistemu suprotna ideja je dobila definitivnu potvrdu. Izvršna vlast je podeljena na tzv. političko-izvršnu i upravnu funkciju. Prva je poverena jednom stalnom političkom odboru Skupštine, koji je pod imenom Izvršno veće, ustvari izvršni organ Skupštine, koji istovremeno vrši i stalnu kontrolu nad radom organa uprave i administracije. Izvršno veće bira skupština iz svojih redova i može ga u celini razrešiti i u toku mandata od četiri godine.

Skupština ne samo što kontroliše izvršno veće već mu i daje zakonima, planovima i političkim odlukama osnovu i okvir za rad. Nema mogućnosti delegacije zakonodavstva; i odgovornost izvršnog veća prema skupštini je obezbeđena; a sopstvena politička i zakonodavna inicijativa skupštine ako nije potpuna postaje sve značajnija. Pojedine grane uprave su organizovane u tzv. upravnim organima koji se nazivaju sekretarijati i koji nemaju položaj i ovlašćenja ministra u klasičnom parlamentarizmu. Šefove ovih nadležstava bira skupština ali oni ne mogu biti poslanici. Svakodnevno izvršavanje zakona i drugih tehničkih poslova je time načelno u rukama službenika, eksperata koji za svoj rad politički odgovaraju skupštini, a radno i poslovno i samom izvršnom veću.

Još od većeg načelnog i političkog značaja je nova struktura skupština. Skupštine se shvataju kao »konstituisane delegacije« kako građana kao birača tako i radnih ljudi angažovanih u radnim organizacijama, od privrede do nauke. Dok je u opštini po pravilu ova politička i ekonomsko-socijalno-kulturna delegacija društva konstituisana u obliku dva ravnopravna doma, dotle je u republici i federaciji skupština sastavljena od pet domova. U okviru ove složene strukture funkcioniše ustvari jedan, »dvodomi sistem« svoje vrste, jer skoro ni jedna odluka skupštine ne može biti doneta ako u njoj ne učestvuje političko veće i jedno od »veća samoupravljanja« ili »veća radnih zajednica«.

Ovo je u savremenom društvu jedna od najsmelijih reorganizacija političkih institucija, naročito parlamenta i izvršne vlasti. Ona ima razne društvene i političke uzroke i različite motive koji su je opredelili. Osnovni uzroci su u težnji da se proširi osnova aktivizacije i političkog učestvovanja ljudi i da se nađe neposrednija društvena osnovica za konstituisanje političkih institucija i vlasti. Društvena svojina sredstava za proizvodnju, samoupravljanje i sve šire saznanje da nema socijalizma i napretka bez kolektivnih i ličnih autonomija, inicijativa i sloboda, su opšti uslovi koji su podstakli i omogućili ove strukturalne promene. Međutim, iza svega toga stoji jasan politički motiv da se odlučujuća i aktivna uloga u vlasti i upravljanju prenose na telo koje je najbliže građanima, koji ime manje šanse od izvršnih organa da svoju aktivnost pretvori u monopol i otuđujuću funkciju od društva. Tome se pridružuje i

težnja da se vlast, politika deprofesionalizuje; da skupštine obuhvate u sebi sve one ljude koji nisu »po zanatu« i profesiji »zakonodavci« i »političari«, već koji to postaju zato što su angažovani u proizvodnom i stvaralačkom radu u osnovnim celijama rada društva.

Ovaj stav protiv političkog profesionalizma, stečenih prava, i ušančenih i monopolističkih pozicija, iz kojih se obično rađa rutinerstvo ali i samovolja, birokratizam ali i negativna politika i država, došao je do izražaja i u radikalnom uvodenju principa smenjivosti svih nosilaca javnih funkcija. Skupštine su stalna radna tela, ali svake godine obnavlja se polovina njihovog sastava. Osim toga, skoro ni jedan državni ili važniji nosilac javnih ovlašćenja ne bira se na vreme više od četiri godine. Dok je reizbornost široko primenjena skoro u svim institucijama i javnim službama, ona je dobila vid radikalnog ograničenja prava na ponovni izbor u sledeće četiri godine za članove parlamenta, izvršnih organa, kao i za važnije državne funkcionere.

U novoj strukturi političkih institucija i relativno novom principu više »dimenzionirane« nego »podeljene« vlasti, dolazi do izražaja i odgovarajući princip teža i protivteža (»chok and balance«). Veća radnih organizacija su u izvesnom smislu konstituisane »manjine« koje ograničavaju politička veća, kao predstavnike »većine« i time ne samo sprečavaju ono što je Medison nazvao »tiranija većine« već i stvaraju uslove za sintezu interesa i shvatanja većine i manjine. Poveravanje političko izvršne funkcije izvršnom organu skupštine, koji ima samostalna ovlašćenja i svoju značajnu reč u samoj skupštini, kao i osamostaljenje odgovorne uprave, se isto tako može smatrati kao skup mera koje ne favorizuju apsolutnu ili neograničenu vlast ni samih skupština. I u odnosu na ova »najviša tela« vlasti treba da postoji odgovarajući mehanizam ograničenja ili bar protivteža.

Isti značaj imaju i novoosnovani ustavni sudovi, koji su potpuno nezavisna političko sudska tela, čije članove bira skupština na period od osam godina, i koji imaju široka ovlašćenja da tumačeći ustav, ukinu sve akte opšteg i posebnog karaktera, uključujući tu i savezne zakone, kojima se vređaju ustavni principi ili ustavom utvrđene slobode i prava. Ustavno sudstvo je jedan od faktora koji obezbeđuju ustavnost političkog sistema, ali ono je i zamišljeno kao protivteža svakoj samovolji i apsolutističkoj tendenciji svakog ko vrši vlast, uključujući i najviše organe vlasti i samoupravljanja.

3. Ova relativno kratka i još uvek nedovoljno ostvarena i potpuno »dokazana« istorija jednog novog konstitucionalizma i političkog institucionalizma, može poslužiti kao izvesna podloga za neke nove ideje ako ne i za univerzalnije »zakonitosti« i zaključke. To se naročito odnosi na političko uređenje društva koje se kreće putevima socijalizma. Nužnost i organska povezanost socijalizma i demokratije je danas skoro opšte mesto političke teorije i programa socijalizma. Ali, istovremeno je činjenica, prouzrokovana istorijskim i drugim okolnostima pa donekle i dogmatiziranjem socijalizma, da se društveni i politički sistem ovog društva počeo da konstituiše sa elementima totalitarizma, a zatim zapao u njegove mreže i protivrečnosti. Ni totalitarizam više nije ni moguća »ideja vodilja« ni opravdani pa čak realni motiv odbrane socijalizma, kao što je to nekad tvrdio Staljin. Otuda je osnovni savremeni problem ne samo politike već i socijalizma kao takvog, da se otkriju i zatim otklone izvori totalitarizma i da se nađu osnovi i oblici uspostavljanja socijalističke demokratije.

Model za savremeni politički sistem socijalizma ne može biti ni čisto politički ni parlamentarni režim sa neizbežnom izvršnom vlasti kao aktivnom i vodećom političkom institucijom. Čisto politički aranžman koji se zasniva na reprezentativnoj »individualističkoj« demokratiji je, u društveno ekonomskim i političkim (i partijskim) uslovima koji postoje u socijalističkim zemljama, samo jedan oblik za uspostavljanje otuđene i birokratizovane političke vlasti. Politička valorizacija čoveka na radu i njegovih organizacija, i time proizvod-

nih i radnih snaga društva neophodna je pretpostavka političke strukture ovakvog društva. Samo na toj osnovi se mogu postaviti granice uspostavljanju birokratije i uslovi za nužno socijalizovanje vlasti i politike, bez koga nema demokratizma u tipu društva kao što je socijalističko. Osim toga, spajanje socijalno-ekonomske i političke demokratije unosi izvesne snage i odnose koji ograničavaju apsolutizam politike i uspostavljaju odnose međusobnog ograničenja, relativiziranja odluka i protivreća, bez kojih se ne može razvijati ni jedno protivrečno društvo kao demokratsko.

Politički sistem savremenog društva u uslovima socijalizma ne može biti »uprošćen i jednostavan«, kao što je to odgovaralo liberalnoj »negativnoj državi« ili je obnovljeno u »etatizmu«; niti on može da se prvenstveno zasniva na tzv. principima jednostavnog »racionalizma i efikasnosti«, kao što preporučuju razni predstavnici tehnokratskih doktrina i planova u socijalističkom društvu i izvan njega. Politički sistem mora obuhvatiti mnoge i različite institucije, ponekad nove i »neuobičajene«. Zakon diferenciranja i relativne komplikovanosti je put razvitka i oslobođenja u političkom konstituisanju demokratije u okvirima savremenog društva. To dolazi zbog toga, što i »česta« politika sama više nije u stanju da izrazi složenost i dinamizam ekonomskih, socijalnih i kulturnih odnosa i težnji društva i čoveka.

Ali ove nove snage savremenog društva ne mogu da se aktiviraju i konstituišu van političkih procesa. Politika se menja, ona više nije ista, ali je još uvek i nužna, jer birokratsko-tehnokratske institucije, gušeći politiku, uspostavljaju jedan od najopasnijih oblika manipulisanja ljudima kao stvarima a ne stvarima umesto ljudi, — što je u krajnjoj instanci svrha i opravdanje politike u njenom pravom »istorijskom smislu«. Usled svega toga, politički mehanizam, koji odgovara savremenom društvu, odnosno koji treba da služi tom društvu i njegovom napretku, a ne da ga prigušuje i dominira njime, jeste i mora biti složen, relativno komplikovan i u krajnjoj liniji politički, ali na novi način, pored i starog opravdanog.

Složenost i dimenzioniranost strukture vlasti političkih institucija ne može se uspostavljati i ne može funkcionisati spontano i nekontrolisano. Nužnost organizovanih snaga, koje obezbeđuju odgovarajuću koordinaciju ali i usmeravanje, trajnost ciljeva i osnovnih vrednosti, ali slobodu pokreta, koheziju i idejno-političku integraciju bez uniformnosti i indoktriniranja, ostaju prvo-razredno pitanje političkih institucija i politike. Od tih snaga potrebno je imati u vidu naročito političke partije, tačnije političku partiju, jer su one u savremenim uslovima i sama srž vlasti, države, bilo u tradicionalnom bilo u novom obliku.

Ovako složeno i relativno »neracionalno« institucionalizovanje političkog društva predstavlja granice daljem razvitku političkog monopolizma i totalitarizma. Ali ono traži i promenu starog bilo višepartijskog bilo jednopartijskog sistema: ponovnu definiciju položaja, uloge i karaktera političkih partija. Ako do toga ne dođe organska složenost i politička novina koju traži savremeno društvo, naročito u socijalizmu, mogu se pretvoriti u takve unutrašnje konfuzije i razvijanje ekonomskog, nacionalnog i moralnog jedinstva, da će se vrlo lako otvoriti vrata novom totalitarizmu i birokratskoj samovolji, koji bi se tada pozivali na svoju »neizbježnost« i »spasilačku« ulogu, i »fatalno« mase bi ih »primile« (tj. ne bi se tome suprotstavljale).

Otuda je ne samo problem transformacije partije, već i političkog života naročito u okviru prevazilaženja uslova za višepartijski politički pluralizam, ostaje otvoreno i u izvesnom smislu presudno pitanje revitalizacije političkih institucija i stvaranja novih oblika demokratije, odnosno njihovog održavanja i modernizovanja.

V

1. Partija više nije fetišizirana u socijalističkim državama; ne u meri u kojoj je to bilo pre desetak godina. Ona više nije ni »tabu« za naučnu misao ili za forume javnosti. Problem njenog karaktera i uloge, u novim uslovima je u osnovi objektivno postavljen skoro u svim socijalističkim zemljama, bez obzira na to da li se pristupilo ili čak pristupa njegovom svestranijem i kritičkom razmatranju (sa izuzetkom Jugoslavije i KP Italije) ili, što je još važnije, — stvarnom rešavanju. Hruščov ga je u izvesnom smislu video i pokušavao da traži rešenje, naročito u blagoj debirokratizaciji i političkoj deprofesionalizaciji rukovođećih partijskih foruma putem uvođenja ekonomskih eksperata i elemenata svojevrsne tehnokratije. U Jugoslaviji je ovaj problem prisanat već više od jedne decenije i rešava se u jednom procesu traženja novih odnosa i oblika i žilavog otpora starih; u težnji da se partija postepeno preobrazi od rukovođeće organizacije političkog društva — u društveno-političku organizaciju koja je deo i unutrašnja snaga tog društva i njegovog ustavnog sistema i pod njim. Menjajući svoje ime od partije u Savez komunista, ovaj politički organizam nije prestao sasvim da bude politička partija — ne samo u teoriji, kako misli o sebi, već i u izvesnim instancama prakse, kako se ponaša u stvarnosti. — Ali po svom sastavu i politici, on nije više posrednik između naroda i sistema vlasti i samoupravljanja. On se ne samo više ne meša u sve društvene aktivnosti i ne pretenduje da pozna sve odgovore na otvorena pitanja, već nastoji da bude usmeravajući idejni i politički faktor koji nije oslonac vlasti već organizovani »faktor svesti« ali ne »finalne« pa ni »najviše«. Savez komunista se ne odriče prava i odgovornosti da traži i eventualno da nađe i proglaši istinu, ali već javno izjavljuje da ona nije a priori u njemu i njegova, nego da on postoji i stvara se u radničkom savetu, u akciji i stvaralaštvu ljudi, u nauci, i slobodnoj diskusiji i kritičkom ispitivanju i preispitivanju na osnovu prakse, koja može obuhvatiti i sopstvene zablude i skretanje; i kad je praksa sublimirana i realna empirija socijalizma.

Na ovaj način, pojmovi i ideje »marksizam«, »komunizam« i »socijalizam«, »demokratija«, »država«, »sloboda«, i »čovек« se »vraćaju« svojoj izvornoj promenljivoj i još uvek potpuno nesaznatoj sadržini. Prevazilazi se njihov »dijalektički« nominalizam koji je naročito u periodu Staljina, pretvarao principe u verbalizam, a ideje i naučne kategorije u instrumenat izražavanja volje, samovolje i zlovolje »vođe«. Politički posmatrano, ovo je put i za ukidanje ideološkog monopola (partije ili nekog drugog), koji je osnovna smetnja za slobodniji pokret društva, institucija i čoveka; koji je ustvari sigurno sredstvo za gušenje svake samostalnosti i autonomije ustanova i čoveka i time predstavlja stvarni kraj politike i političkih aktivnosti u pravom značenju pojma politike. Samo pod uslovima ukidanja političko-ideološkog monopola, politika može prestati da bude manipulacija i indoktrinacija i postajati oblik zajedničkog traženja i ostvarivanja ideja ali i sredstava, istine ali i alternativa, sadašnjeg stanja ali i pravca kretanja.

Međutim, ovakva promena u ulozi i politici ove političke organizacije ne dolazi i ne ostvaruje se sama od sebe i automatski. Ona zahteva ne samo da se ostvaruju istaknuti principi i aranžmani u institucionalnoj političkoj strukturi, već i da se uspostave i jačaju takve snage svesti, znanja, autonomije i demokratske akcije koje su jedini stvarni nosioci ne samo političke aktivnosti već i socijalizacije politike i vlasti.

Na određenom nivou materijalnog, kulturnog i duhovnog razvitka i jedinstva, ove snage jedino mogu da ograniče mogućnost da se vizija društva i njegovih promena ne izrazi samo politički i time nameće preko države ili političkih organizacija. Sve dok postoji politički sistem ovog (»monističkog«) i svakog

drugog tipa relativno osamostaljenje nosilaca političko-partijske koncepcije društva, i time alijenirajući uticaj politike i vlasti, predstavljaju uvek otvoreno pitanje, problem koji se rešava a nije nikad definitivno rešen, koji ima više alternativa, uključujući i onu koja može vratiti nove institucije samoupravljanja, kolektivne i lične autonomije u oblike krute i spoljne organizovanosti, dogmatiziranja i ideologiziranja. Na Hegelov »isključivi politički plan«, danas neizbežno u tehnicističkoj i tehnokratskoj formi.

S obzirom na to, institucije i njihov značaj zavise i ne mogu se odvojiti od drugih procesa, snaga i instrumenata ne samo političkog društva već i »globalnog« društva.

2. Slika savremenog društva nije složena (tj. postaje složena ukoliko odgovara tom društvu) samo u institucionalnom pogledu. Ona se mora proširivati i dopuniti postojanjem i ulogom »slobodnog pokreta« društvenih grupa i građana. To je politička sfera koju ima i gradi svako društvo, a naročito složeno, protivrečno, raznovrsno i neujednačeno, kao što je savremeno i socijalističko društvo. Od karaktera društva i politike odnosno od širine i snage demokratije i stvarne slobode čoveka, zavisi i karakter i značaj ove sfere, koju uglavnom čine raznovrsna udruženja građana i javno menje.

Aristotel je ubrajao slobodna udruženja građana (od političkih do profesionalnih i kulturnih) u posebnu i važnu »vlast«.⁹⁾ Tokvil je isticao da »u demokratskim zemljama nauka o udruženjima je nauka-majka; napredak sveg ostalog zavisi od napretka koji ona učini«.¹⁰⁾ Aristotel nije želeo da pretvori udruženja u vlast, već vlast u oblik udruženja građana. Međutim, u savremenom društvu, a naročito u pojedinim periodima kad preovlađuje ofanzivnost vlasti i ujedno njen spostveni strah da se pokaže što jeste (fašizam, staljinizam i sl.) udruženja postaju »spovodnici« odluka i interesa vlasti, njen privesak i njene »transmisione poluge«. Suprotno tome, svaka demokratizacija političke strukture potvrđuje Tokvilovu tezu. Danas ona istovremeno ima potporu u složenosti i spontanosti društva. Udruženja u svakom razvijenišim i slobodnijem društvu, preuzimaju izvesne javne funkcije koje prestaju da budu vlast i ograničavaju političku vlast, koja inače »po prirodi« teži da se nameće i širi u svakom društvu.

Više nego u ranijem društvu, nema danas ni jedne organizacije ni jednog centra misli i odlučivanja koji bi sam mogao da izrazi složenost i ozbiljnost stvarnih društvenih procesa, i koji bi objektivno bio u stanju da sprovede jednu viziju zajedničkog života i napretka svojom snagom i svojim sredstvima. Tako je u izvesnom smislu savremeni ekonomski i društveni razvitak doveo do takvog objektivnog društvenog stanja koje je antitotalitarno i u svojoj egzistenciji suprotno uspostavljanju monopolske i personalne vlasti. Ali iz društvene i političke protivrečnosti ovog stanja, potencionalnim snagama demokratizacije suprotstavljaju se autokratske, naročito birokratske i tehnokratske snage. Udruženja se protivstavljaju ovim drugima i načelno služe kao oslonac za ispoljavanje prvih. Sličnu ulogu imaju odnosno mogu da imaju i druge neoficijelne i poluoficijelne snage i »institucije« političkog društva, kao što su javno mnjenje i naročito »sredstva masovnih komunikacija«.

Čovek je danas više zainteresovan za javne stvari i ima više potrebe da ih shvata i u njima učestvuje, ali istovremeno je od toga odstranjen složnošću i anonimnošću posebne mašinerije koju društvo stvara kao novu »nauku«, ali i kao novo manipulisanje ljudima. Pobjeda čoveka u društvu i »za sebe« dovela je do njegovog zarobljavanja i odstranjenja »od sebe«, stvarne aktivnosti i izražavanja njegovih misli i interesa putem korišćenja onih sredstava koja su ga

9) Aristotel, Politics, str. 791, London, 1956.

10) A. de Tocqueville, Democratie en Amerique, Paris, 1954. str. 101.

delimično vratila u zajednicu ljudi. Tu između ostalog dolazi tehnologija, naročito u oblasti politike i vlasti. Ona je omogućila obrazovanje sredstava masovnih komunikacija koja sve više služe ne samo da manipulišu ljudima već i da im »stvaraju« predstavu o društvu pa čak i njihovoj ulozi i ličnosti. »Navelo slobode štampe, kao što piše prof. Zechariah Chafee, je postavljeno kad je štampa bila sredstvo individualnog izražavanja, ocene i kritičizma. danas je ona industrija za sticanje profita, koja upravlja tehnikom masovne sugestije i koja raspolaže velikom vlašću.¹¹⁾ Sredstva masovnih komunikacija postaju još opasnija vlast kad su sredstva izražavanja interesa i shvatanja uskih vladajućih grupa, koje istovremeno raspolažu ne samo monopolom ekonomske već i političke i ideološke vlasti. Politička reforma koju zahteva savremeno industrijsko društvo, bez obzira na društveno uređenje, posebno mora obuhvatiti javnu kontrolu sredstava masovnih komunikacija, kao i njihovu organizacionu decentralizaciju i administrativnu demokratizaciju. Nužna disocijacija ovih sredstava od zvanične političke i ekonomske vlasti je uslov da ona služe učestvovanju čoveka u javnim poslovima i izražavanju njegovih interesa, komentara i kritika; prenošenju istine o ljudima i stvarima i podizanju društvene svesti u zajednici.

Tražnje ovakvog rešenja je tek u začetku u Jugoslaviji. Danas nešto više nego ranije ustanove, koji se bave informacijom i u čijim rukama su sredstva masovnih komunikacija, postaju samoupravne organizacije u kojima odlučuju sami ljudi koji u njima rade. Ali to nije ni dovoljno ni efikasno ukoliko institucionalni (državni i partijski) i ideološki centri nisu dovoljno izvan »prava« i mogućnosti da odlučuju o materijalnim sredstvima, o sudbini ljudi i o »pravcu« informacija. Isto tako, sredstva za masovno obaveštavanje nisu ni svojina ni antena neodgovornih i nedoraslih samoupravnih kolektiva, pa čak im ne pripadaju i kad oni nisu na nivou odgovornosti, znanja i svesti. Samo nezavisno, prosveteno, i kritičko javno mnjenje, odnosno pravo čoveka da bez posrednika izražava svoju misao i svoju kritiku ostaje i ovde neophodan uslov da sredstva komunikacija ne postanu industrija za sticanje profita, ali ni birokratska mašina za čuvanje ili obezbeđenje — uz ideološki monopol — vlasti i privilegija jednih nasuprot drugima; niti sredstvo samovlasti i posebna i zatvorena interesna grupa za idejno i političko fabrikovanje ili pritisak na svest drugog.

3. Odnos nauke i politike i uloge nauke u politici nisu nova pitanja, ali se ona danas pojavljuju ne samo usled integriranja nauke u ekonomski i društveni život, već i zbog nemogućnosti da politika ostane amaterska, intuitivna i čista veština profesionalna ili »vizija« izuzetnih ljudi. Ali, čista racionalizacija politike putem nauke i tehnike ima često za motiv ili posledicu negiranje politike u tradicionalnom smislu i uvođenje tehnokratske politike. Tako se sa više strana, i u svim oblicima društva, ističe, da je savremeno društvo novo u tom smislu što svi ljudi imaju uglavnom iste težnje i potrebe i one se svode više na postizanje blagostanja i lične sreće, a manje na »romantične ideale« slobode i preobražaja društvenih odnosa i čoveka. Ovakav savremeni problem — ističe se dalje, mogu da reše moderni inženjeri i menadžeri industrije, nauke i upravljanja koji lišavaju ljude potrebe da se bave politikom i politikom njenih romantičarskih neizvesnosti i večitih zebnji. Politika treba da postane nauka i to tehnička koja jedino može racionalno ograničavati društvo u kome će, najzad, javna stvar postati produktivna, naučno određena i dirigovana vrednost. Ova »filozofija politike« je ustvari primena savremenog scijentizma na političke odnose. Scijentizam je ne samo ideologija tehnokrata već i tehnika ideologa uključujući i nosioce vladavine. Scijentizam i »personalizam« i u politici nisu suprotni, kao što ni tehnokratija nije lišena određene mistike, i obrnuto.

11) L. Chafee, *The Freedom of the Press*, Harvard Press, 1956, str. 83.

Ma koliko bila neophodna za savremeno društvo, nauka niti je svemoćna, niti može biti njegova politička osnova. Nauka nikad nije stvarala društvene i političke »modele«, niti se prema nauci obrazuje savremena društvena i politička struktura. U savremenoj i dinamičnoj društvenoj praksi, u kojoj prava nauka danas predstavlja sve više ugrađen i stvarno revolucionaran elemenat, stvaraju se uslovi za ponovnu definiciju ne samo politike već i nauke, kao i njihovog odnosa. Šamo pod tim uslovima nauka može da odigra oslobodilačku a ne porobljivačku ulogu i da ne postane tehnika otuđivanja čoveka od njegove suštine. To se odnosi posebno na socijalističko društvo koje živi još u uslovima rešavanja niza ne samo novih i neposrednih već i starih zadataka i problema; a to rešavanje ne može se odlagati.

U ovakvom društvu, potrebna je istovremeno demokratska i naučna politika i demokratska politička nauka. Ovaj odnos između nauke i politike se mora zasnivati na sledećim postavkama: a) što nije dokazano i provereno naučno, nije proverljivo ni demokratski; b) što nije dokazano i provereno demokratski, nije proverljivo ni naučno. Samo pod ovakvim uslovima politika može postati instrumenat odlučivanja i ostvarivanja, misli i akcija. Samo pod ovakvim uslovima planiranje, koje postaje neophodno ne samo u oblasti privrede, nije tehnokratska konstrukcija ili racionalizacija anarhičnosti, već »tehnika« projektovanja koja ne negira ekonomske zakonitosti i time ulogu i interese kolektivnog i ličnog rada i preduzimljivosti nacije, kolektiva i pojedinaca. U takvom sistemu može se istaći da su objektivno prevaziđene sve koncepcije o »intuitivnoj politici« ili o nauci kao sluškinji politike; ali i opravdanost prakse »trusta mozgova« kao novoj intelektualnoj kamarili u dvorcima državnika ili diktatora.

Savremeno društvo zahteva aktivnu saradnju i dopunu između politike i nauke pod uslovom relativne autonomije svake od njih. Politika mora imati pozitivan stav prema nauci i shvatiti je kao samostalnu aktivnost; nauka mora imati aktivan odnos prema politici i shvatiti je kao jednu nužnu opštu aktivnost društva koja se stalno proverava i stavlja u sumnju ne samo na osnovu nauke, nego mnogo više na osnovu demokratski proverene nauke i demokratske naučne politike.

To se ponovo vraća savremeni politički problem na pitanje participacije i samoupravljanja. Ne može se ostvariti ovakav odnos saradnje između nauke i politike ako ljudi nemaju uslove i interese da učestvuju u javnim stvarima i da upravljaju osnovnim društvenim poslovima. Participacija zahteva aktivan, slobodan i otvoren politički život. Ona traži otvorenu demokratsku zajednicu, u kojoj ništa nije unapred dato, već se sve mora stvarati i menjati: ništa nije »apsolutno«, da ne bi moglo da se sumnja i zameni boljim; ništa nije definitivno gotovo i savršeno; kao što se samo približavanje tom »ideal« ne može vršiti bez ispitivanja, sumnje, kritike i stalnog nezadovoljstva društva i čoveka sa postignutim — nesavršenstvima.

Pretpostavke političkog života u demokratsku tribinu ispitivanja i diskusije, samoupravna i diskusiona demokratija, predstavlja jedan od izlaza ne samo od opasnosti modernog tehnokratskog scijentizma već i svih oblika ideološko-političkog monopolizma. Stalna živa i protivrečna diskusija o zajedničkim problemima, koji su danas više zajednički ljudima nego u ranijim epohama, nužnost je savremenog složenog društva i predstavlja njegovu novu političku »strukturu«. Pored toga, diskusiona i participaciona demokratija može ograničiti rađanje i uspostavljanje političkih mašinerija i raznih tehnokratskih ili drugih mistifikacija, koje još uvek nude svoje izlaze koji konveriraju pojedinim konzervativnim, umornim, birokratskim i samovoljnim grupama i »spasiocima« nacije i čovečanstva.

VI

1. To nas ujedno dovodi do isticanja nove kompleksnosti političkog života u savremenom društvu i strukture tog društva. Ono se ne svodi i ne može svoditi na »makro« strukture već mora obuhvatiti i »mikro« organizme. Ono, pored jedne složene institucionalizacije, mora obuhvatiti i deinstitutionalizaciju. Uz istorijski pokret i istorijski smisao u njemu treba tražiti mesto i smisao života čoveka i uopšte celog spleta međusobnih ljudskih odnosa u tzv. svakidašnjem životu.

S gledišta teorije i interesa vladajućih politika, ljudsko društvo je shvaćeno i rešavano pretežno u institucijama i kroz njih, uopšte u »makro« strukturama. Ono se uglavnom politički i konstituisalo centralistički, krojenjem, »dozgo«. Ali ignorirani »svakodnevni život« je postojao i vrši svoj uticaj i na institucije i druge makro organizacije. On je istorijski i politički zapostavljen što je bilo posledica podele čoveka između privatne ličnosti i društvenog bića, i shvatanja društvenog bića kao formalno političke kreature, građanina. Sociološka i psihološka ispitivanja u Jugoslaviji, Poljskoj i u samom SSSR, pokazuju da se i socijalističko društvo uglavnom dosad izražavalo i gradilo u okviru globalnih političkih institucija, a da je bitni i svakodnevni život čoveka ostao stari, ispunjen kako starim konzervatizmom i trivijalnošću, tako i novom apatijom, depolitizacijom, sitničarenjem, zebnjama i sebičnostima koje izolacija i zapuštenost neizbežno stvaraju.

Takva odvojenost između institucija i svakodnevnog života, ili bolje rećeno, žive prakse rada i međusobnih odnosa miliona »običnih ljudi«, bilo je i uslov otuđenja i prevlasti politike ali i njene degradacije pa time i deformacije i osiromašenja samih političkih institucija. U periodima većih društvenih mutacija i promena u savremenom prelaznom periodu, a naročito u postrevolucionarnim situacijama svodenje politike na institucije i »strukture«, lišava političke organizacije unutrašnjeg dinamizma a politiku pretvara u birokratsku samovolju ili u čisti »formalizam« države.

Sve su radikalne političke teorije, a naročito veliki socijalistički mislioci isticali nužnost deinstitutionalizacije politike i političkog društva i time uključnje svakodnevnog života u istorijski događaj i istorijski događaj u praksi, u životne i društvene odnose ljudi. Iz uzroka koje ni najveći vizioneri nisu mogli predvideti, kao i usled isprepletenosti između društvenog determinizma, politike, moći i volje za moći ljudi u nerazvijenom i protivrečnom društvu, socijalističko društvo je ne samo u svom početku izvršilo veću i kruću institucionalizaciju, i to putem države i tehnike vladanja, nego što je u ranijim periodima moglo da se zamisli i postigne. Svest o ovoj opasnosti je danas prisutna u glavama misaonih ljudi. Protivrečnost između društva, koje počinje da kroz interese i svest ljudi dolazi k sebi i da ima »svest o sebi«, i nametnutog birokratskog državnog obruča, počinje da puca. Svakodnevni život traži svoje pravo i svoje mesto. Proces deinstitutionalizacije je ovde neophodan kako da ograniči institucije i da ih vrati njihovom stvarnijem političkom smislu, tako i da otvori proces društvene demokratizacije bez koga nema novog života i društva ni demokratije i slobode u njemu. To čini problem deinstitutionalizacije jednim od centralnih pitanja savremenog razvitka svakog modernog društva, a naročito onog koje se gradi u skladu sa socijalističkim osnovama i nacelima.

Do ovog zaključka se dolazi ne samo deduktivno već i induktivno na osnovu iskustva, lutanja i otvorenih problema u savremenoj težnji progresivnih snaga Jugoslavije da uspostave jedan oblik socijalističke demokratije. Ovo iskustvo potvrđuje naučnu postavku, koja proizlazi iz naših izlaganja, da se ni jedno društveno i političko pitanje institucionog ili drugog karaktera ne

može potpuno ni stvarno rešiti ako se ta rešenja traže i zasnivaju samo na dinamizmu koji se oslanja na opšte političke faktore i druge snage koje su svojstvene klasičnoj državi i njenom političkom životu, kao što su: vlast, »makro«-strukture, partije, direktivizam, ideologizam, birokratija, i tehokratija i scijentizam. Pored demokratskih institucija i institucionalizacija na osnovu samoupravljanja, slobodni izraz i pokret društvenih snaga i čoveka, uključujući tu i svakodnevni život ljudi, daju podlogu za jednu novu dinamiku koja obuhvata i nova rešenja ali i daje sredstva za uvođenje i prevazilaženje političkog života, uz uključivanje stvarnog ljudskog života i drugih oblika društvenosti i ljudskosti. Samo pod ovim uslovima mogu se menjati stvarni društveni odnosi, a političke institucije postajati sredstvo i afirmacija društvenih težnji i potreba, a ne ograničenje i skrivanje tih težnji, ili pijedestal za vladavine pojedinačnih »Korporacija« tehokratskog ili birokratskog tipa, ili za vaskrsavanje »kulta ličnosti«.

2. Prema tome, izgleda da je alternativa pred kojom se nalazi savremeno društvo, bez obzira na njegov društveni i privredni politički sistem, mnogo šira i kompleksnija nego što je suprotno između »ustavnog režima« i — monopolizma; između starih i novih demokratskih institucija i — starih ili »neo« oblika diktature i lične vladavine; između »imperijalizma« i »socijalizma« ili »novih snaga«, a još manje između »slobodnog« sveta i onog koji to nije. Prava alternativa zahvata celu strukturu društva od privrede, nauke i tehnike do ideologije, politike i sudbine ličnosti. Ona prevazilazi postojeće društvene »sisteme« i oblike. Ona bi se mogla izraziti kao sukob između cazarobirokratizma ili cazarotehokratizma, s jedne strane, i samoupravne, federativne, demokratske i humanizirane zajednice sve više slobodnih ljudi i naroda. Rešenje ove alternative je od sudbenosnog značaja ne samo za istorijski smer ili pobeđu ovog ili onog sistema i ideologije, već i za samu egzistenciju čovečanstva.

Nije izraz optimizma tvrđenje da potencijalno, u samoj strukturi savremenog društva i u njegovim ljudskim snagama i vrednostima, ima danas osnovnih uslova da izlaz iz ovih dilema bude rešen u korist egzistencije i napretka čovečanstva i čoveka, koji su spremni i svesni toga da moraju ne samo održavati već i menjati kako politiku tako i njeno mesto i ulogu u društvu. Ali isto je tako sigurno, da ovo rešenje nije ni potpuno izvesno, niti da ono može nastupiti automatski. Otuda bi se moglo reći, da politička nauka i refleksija, kao i akcija koja mora pratiti misao čoveka imaju danas nove zadatke i odgovornosti. Nije u pitanju više izbor između »boljih« i »gorih« institucija i rešenja, između politike »torijevaca« i »vigovaca«, »kapitalizma« i »socijalizma«. U pitanju su imanentne opasnosti i otkrivanje mogućnosti za izlaze koji će manje deliti a više zbližavati ljude, grupe i osloboditi ih stalnih kriza i opasnosti. Ovom zbližavanju moraju doprineti ljudi od misli i akcije što većeg broja naroda, svih naroda i zemalja, ukoliko je moguće. Savremeni društveni i politički problemi su totalni i planetarni, i time i rešenja mogu biti samo totalna i zajednička.